

Вікторія Новак

старший науковий співробітник,
Музей історії міста Києва
(Київ, Україна)
viktoria.novak95@gmail.com

Viktoria Novak

Senior researcher of Kyiv History Museum
(Kyiv, Ukraine)

ПРОБЛЕМА ВИСВІТЛЕННЯ КУПЕЦТВА М. КИЄВА У МУЗЕЙНІЙ ЕКСПОЗИЦІЇ

THE PROBLEM OF HIGHLIGHTING KYIV MERCHANTRY IN THE MUSEUM DISPLAY

Анотація

У статті розглянуто підходи до вивчення київського купецтва, розробленість теми в історіографії та її джерельний потенціал. З огляду на це, сформульовано вузлові питання до проблеми висвітлення київського купецтва в музейній експозиції. Подається характеристика ключових напрямків діяльності купецтва та їхня роль в історії міста.

Ключові слова: київське купецтво, історіографія, просопографія, гласний міської думи, меценат

Summary

There are considered approaches of learning about Kyiv merchantry, historiographical theme elaboration and its source potential. Taking into account these issues, main points are formed regarding the problem of highlighting Kyiv merchantry in the museum display. There is represented a key trends characteristic of merchantry activity and its role in city history.

Keywords: Kyiv merchantry, historiography, prosopography, vowel of city council, philanthropist

На сучасному етапі розвитку суспільства музейні співробітники все частіше постають перед проблемою, яка дуже влучно описана О. Мельничук "...як представити сучасній постінформаційній людині суспільство іншого укладу?.. Як витягнути із забуття змісти та філософію життя, завдяки яким збереглася українська культура в найширшому сенсі цього слова? Як зробити ці артефакти частиною культурного надбання, яке має відігравати активну дієву роль у консолідації молодого оновленої України? Як конкурувати з новітніми технологіями комунікації, коли сакральне не підпадає під цифру? Як не загубити живе відчуття історії, духу місця, священнодійства?"¹. Намагаючись представити нашим сучасникам іншу, кардинально відмінну епоху, вкрай важливо її персоналізувати. Це намагаються зробити й науковці, починаючи з ХХ ст. Саме тоді акцент перенесено власне на особистість, яку історичні школи Західної Європи вважали основною субстанцією історичного процесу. Здійснюючи пошук методів дослідження особистості, ми звернулися до просопографічного методу. У середовищі західноєвропейських істориків термін "просопографічний метод" став відомим з кінця ХІХ ст. і зустрічається серед праць німецьких дослідників античності (Е. Риттерлінга, Е. Штерна, Р. Сайма, Е. Бірлі, Е. Бірлі (молодший), Т. Франке, В. Ека, Г. Альфреді, Х. Девіджера, Б. Добсона, М. Клауса, Д. Форні, Т. Маурера). Популярність методу зумовлена його можливостями у розкритті проблемного поля, у центрі якого постає людина, соціальна чи професійна група, особистості,

¹ Мельничук О. Модернізація музейної справи в Україні: дослідження, виклики, рекомендації // Агора: [зб. наук. ст.]. – К.: ВД "Києво-Могилянська академія", 2015. – Вип. 14. Музеї та культурна дипломатія / відпов. ред. К. Смаглій, Н. Мусієнко. – 130 с. – С. 47

об'єднані родинною, релігійною, етнічною ознакою тощо. Цей метод мислиться, як висвітлення біографій найтипівіших репрезентантів певного осередку того чи іншого періоду, йдеться про походження, майнове становище, заняття, стиль поведінки тощо. Сьогодні з'являється чимало власне просопографічних розробок. У них просопографія фігурує, як стрижнева методологічна основа, яка є синтезом підходів, покликаних реконструювати особистість, соціальну групу чи рід на тлі епохи у всіх можливих аспектах.

Традиційно в європейській історіографії просопографічне дослідження полягає у виявленні загальних характеристик певних історичних груп (соціальних чи професійних), а її застосування пов'язано з нестачею інформації для створення повноцінної біографії². Вивчення професійної групи інакше називають аналізом множинних кар'єрних шляхів, що є соціологічним поняттям. Утім його використання виправдано з огляду на те, що просопографічний метод переважно застосовують у галузі соціальної історії. Колективні біографії покликані створити шаблонну, в певному сенсі, модель історичної групи. У зарубіжній історіографії просопографія визначена як напрямок соціально-історичних студій, який охоплює генеалогію, ономастику та демографію. К. Ф. Вернер (*L'apport de la prosopographie à l'histoire sociale des élites*³) простежує витоки концепції в XVI ст., коли вона була тісно пов'язана з ідеєю колективного, але виступала як індивідуальна біографія. К. Ніколі визначила її мету, як історію груп, елементів у політичній і соціальній історії, що досягається шляхом виділення низки осіб, які мають певні політичні чи соціальні загальні характеристики. Потім, аналізуючи кожного відповідно до окреслених критеріїв, можна визначити константи і змінні між даними для цілих груп. За Вернером, просопографія уможливорює поєднання політичної історії людей і “подій” з прихованою соціальною історією тривалих еволюційних процесів. Вернер зазначає, що просопографічний аналіз безпосередньо пов'язаний з людиною, її оточенням і її соціальним статусом, тобто, людина виступає в контексті сім'ї та інших соціальних груп, у яких вона брала активну участь і функціонувала.

За Оксфордським словником, просопографічне дослідження особистості складається з її опису та відтворення її внутрішнього світу⁴. Вебстерський словник подає два визначення просопографії. Одне з яких стосується опису особистості, її зовнішності, характеру, соціальних зв'язків, професійної діяльності, інше значення тлумачиться, як колективна біографія певної групи, яку об'єднує щось спільне (діяльність, інтереси, походження, родові зв'язки)⁵. Британський історик Л. Стоун (1919–1999) одним з перших використав цей термін у своїй статті в 1971 р.⁶ Поняття було запозичене з “*prosopoeia*” в класичній риторичі Квінтіліана, що передбачає “створити обличчя”, тобто розповідати про іншу людину так, ніби вона присутня. Науковець визначив два випадки її використання як інструменту історичного дослідження: по-перше, у викритті глибинних мотивів і зв'язків, прихованих під політичною риторикою, з метою вивчення структури політичної машини; по-друге, при аналізі зміни ролей у суспільстві певних соціальних груп і оцінюванні їхньої мобільності шляхом вивчення їхнього походження, соціальних зв'язків. Також автор зазначає: “Вперше застосований як інструмент політичної історії, сьогодні найчастіше використовується в соціальній історії.”⁷

² Verboven K., Carlier M., Dumolyn J. A Short Manual to the Art of Prosopography [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/images/01%20Verboven%20pdf.pdf> – Назва з екрана.

³ Prosopography research. Modern History Research Unit, University of Oxford. [Ел. джерело]. – Режим доступу: <http://prosopography.modhist.ox.ac.uk/prosopdefinition.htm> – Назва з екрана

⁴ The Oxford English Dictionary. A new English dictionary on historical principles. – Oxford. – [1970]. – Vol. VIII.

⁵ Webster's. Third new international dictionary of the English language unabridged. – Massachusetts, [1981]. – Vol. II.

⁶ Stone L. Prosopography (1971). – [Ел. джерело] – Режим доступу: http://isites.harvard.edu/fs/docs/icb.topic1525486.files/Stone_Prosopography.pdf – Назва з екрана.

⁷ Там само.

За словами дослідниці К. Кітс-Роан, “просопографія – це аналіз даних групи, як особистостей, що може нам надати інформацію про різні типи зв’язків між ними, а, отже, про те, як вони діяли в рамках соціальних, політичних, правових, економічних, інтелектуальних інститутів свого часу”⁸.

З огляду на зазначене, використання такого методу може бути доречним під час презентації історичної епохи через її дійових осіб, об’єднаних за певною ознакою. Тема ж київського купецтва, хоча й хвилювала деяких науковців, не є достатньо висвітленою у фаховій літературі, а одна з основних проблем, що стоїть перед будь-яким істориком, питання про репрезентативність джерельного матеріалу. За К. Вербоеном, в історичних дослідженнях автор має остерігатися “примарних висновків і узагальнень з жменьки красномовних прикладів”. Просопографію можна розглядати як спробу подолати цю небезпеку. Піддаючи аналізу велику кількість осіб, що належать до задалегідь визначеної групи населення, особливі характеристики цих людей в цілому стають видимими.

Використання та розвиток просопографії тісно пов’язані з дефіцитом вихідних історичних даних. Просопографія є і продовжує бути популярною. Її використовують, щоб вирішити все більше і більше історичних проблем у межах розширення діапазону тем у різних історичних періодах⁹. Саме тому просопографічний метод може бути застосований до питання висвітлення київського купецтва. Джерельний масив цієї проблеми досить обмежений. Ми володіємо переважно непрямыми свідченнями, які превалюють на сторінках ділових документів купців, торгових домів (ДАК, фонди 202, 275, 219, 221, 222, 211, 225 тощо), маклерів, нотаріусів та актових джерел київської міської думи (ДАК, ф. 17) та управи (ДАК, ф. 163).

Тематики купецтва вже торкалася вітчизняна історіографія, а от радянська, вбачаючи в купцях – майбутніх промисловцях – паростки експлуататорів-буржуа, оминала цю проблему, торкаючись її лише побіжно. Радянські науковці зверталися до історії купецтва в контексті вивчення глобальних тем, як економічних чи товарно-грошових відносин на різних етапах (І. Гуржій, Б. Кругляк). Уже за української незалежності зацікавленість історією цього суспільного прошарку значно зросла, що обумовлено об’єктивними причинами, а саме переходом на засади ринкової економіки, котрий спровокував неабиякий інтерес до відповідного історичного досвіду підприємництва. Утім, як зазначає О. Донік у статті “Купецтво як стан в Україні (XIX ст.)”, ця тема розробляється досить фрагментарно і непослідовно¹⁰. Т. Лазанська, В. Крутіков торкалися питань, пов’язаних з купецтвом, а праці І. Гуржій та О. Гуржія “Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст.”, Ю. Белікова “Купецтво Харківської губернії (друга пол. XIX – поч. XX ст.)” яскраво демонструють неабияку зацікавленість розглядом питання не в цілому, а на прикладі локальних груп. Цікаво, що така тенденція не оминула і Російську Федерацію. Її історики активно залучилися до дослідження цієї проблематики – з’явилися праці О. Журавльова “Санкт-Петербурзьке купецтво у кінці XIX – на початку XX ст.”, М. Брянцева “Соціокультурний аспект формування підприємництва в Росії наприкінці XVIII – на початку XX ст.”, Л. Лернер “Простір повсякденності російського купецтва XIX ст.”. Абсолютно новітньою є наукова розвідка Л. Галімової, яка вивчає купецтво у соціальному та демографічному аспекті. Л. Галімова акцентує увагу на таких цікавих деталях купецького повсякдення, як облаштування житла, стиль ведення господарства, одяг, їжа, звертається до питання традицій сімейно-шлюбних стосунків у купецьких сім’ях, освіти та виховання. Як пояснює авторка, її бажання дослідити купецтво зумовлено відсутністю подібних праць, оскільки вивчення підприємницького класу провадилося традиційно в глобальному процесі суспільного виробництва та значення у ви-

⁸ Keats-Rohan K. Biography, Identity and Names: Understanding the Pursuit of the Individual in Prosopography. [Ел. джерело]. – Режим доступу: http://www.academia.edu/552700/Biography_Identity_and_Names_Understanding_the_Pursuit_of_the_Individual_in_Prosopography – Назва з екрана.

⁹ Verboven K., Carlier M., Dumolyn J. A Short Manual to the Art of Prosopography...

¹⁰ Донік О. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) // Укр. іст. журн. – 2006. – №3. – С. 16–17.

робничо-економічній системі¹¹. Увага російських істориків зосереджена на вивченні купецтва у регіональному розрізі, прослідковуючи початки підприємництва та враховуючи інтерес і запит на висвітлення питань їхнього побуту, приватного життя.

Такий акцент на мікроісторію гарно пояснює Дж. Леві: “Мікроісторія як практика фактично полягає в зменшенні масштабу погляду, в мікроскопічному аналізі й інтенсивному вивченні документальних матеріалів. Таке визначення також сприяє подоланню можливих двозначностей. Річ не просто у зверненні до причин і наслідків того, що більші й менші параметри співіснують в кожній соціальній системі, інакше кажучи, в проблемі опису великих складних соціальних структур, не втрачаючи з поля зору соціального простору кожного індивіда, а отже, людей та їхніх життєвих умов.”¹².

Тема благодійності загалом і купецтва зокрема створює широке поле для дослідницької діяльності. Російський сегмент історіографії теми представлений археографічними виданнями, ґрунтовними публікаціями методологічного спрямування, підручниками. Українська історіографія не менш різноманітна. Різними аспектами благодійності та меценатства займалися О. Донік, А. Нарасько, Ф. Ступак, С. Закірова та інші. Є роботи, присвячені окремим благодійникам, узагальнюючі праці з теми, праці, присвячені регіональному чи етнічному вимірам доброчинності. Попри розмаїття інтерпретацій теми, часто благодійність ототожнюється із соціальною відповідальністю¹³. З’явилися наукові студії також про найвідоміших в Україні підприємців і громадських діячів – Терещенків, Харитоненків, Г. Маразлі та інших¹⁴, в яких зроблено наголос на їхній соціокультурній діяльності. Нещодавно в українському перекладі з’явилася праця німецького дослідника Р. Лінднера, в якій на основі соціально-історичного портрету підприємців України, зокрема купців, у середовищі розмаїтого світу українських міст пореформеної доби показано форми їхньої суспільної комунікації, світ уявлень і символів¹⁵. Варто зазначити, що інтерес сучасних істориків до питання купецтва зумовив появу значної кількості власне історіографічних праць. Так О. Бондаренко зосередився на вивченні історіографії купецтва дореформеної доби (1775–1870 рр.). У модерній історіографії розробка проблем менталітету є однією з прикмет повороту до “нової історичної науки” з її підвищеним інтересом до культурної історії, історичної антропології. Дослідженню менталітету купецтва присвятили свої наукові праці В. Бойко, О. Купріянов, С. Лямін, І. Маслова, Н. Машновська, О. Судакова, О. Сутягіна. Проблему менталітету провінційного купецтва повітових міст В’ятської губернії у ХІХ – на поч. ХХ ст. розглянула І. Маслова. Дослідниця охарактеризувала соціально-психологічний портрет купецтва, простежила внутрішньосімейні стосунки у купецькій родині, традиції сімейного виховання і освіти, проаналізувала культуру повсякденності купецтва, ціннісні орієнтири та напрями благодійної діяльності, організацію дозвілля у купецькому середовищі¹⁶.

Загальновідомий факт, що суспільство Російської імперії було традиційно соціально-стратифікованим, становим. До привілейованих верств населення належать дворянство, духовен-

¹¹ Галимова Л. Симбирское купечество во второй половине ХІХ–ХХ в. (социально-бытовой аспект) / Галимова Л. Д. Дис. канд. ист. наук. – Ульяновск, 2005. – 415 с.

¹² Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка; пер. з англ. – 2-ге вид., випр. – К.: Ніка-Центр, 2010 (Серія “Ідеї та Історія”; Вип. 5). – С. 12.

¹³ Водотика Т. Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині ХІХ ст. / Т. С. Водотика // Сторінки історії. – 2014. – Вип. 37. – С. 19–31 [Ел. джерело]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Sisi_2014_37_5.pdf – Назва з екрана.

¹⁴ Донік О. Родина Терещенків в історії доброчинності / Донік О. – К., 2004. – С. 314.

¹⁵ Лінднер Р. Підприємці і місто в Україні, 1860–1914 рр. (Індустріалізація і соціальна комунікація на Півдні Російської імперії) / Лінднер Р. – К., Донецьк, 2008. – С. 496.

¹⁶ Бондаренко О. Купецтво Російської імперії дореформеної доби (1775–1870 рр.) у сучасній історіографії / О. Бондаренко // Етнічна історія народів Європи. – 2013. – Вип. 40. – С. 97–102 [Ел. джерело]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2013_40_17.pdf – Назва з екрана.

ство й так званий “третій стан” – купецтво. Новою віхою в історії цього соціального прошарку стало формування купецьких гільдій. Регламентом Головного магістрату від 16.01.1721 р. у Російській імперії були організовані обов’язкові купецькі об’єднання і встановлено 2 гільдії:

1) для банкірів, купців і знатних торговців, міських лікарів, аптекарів, золотарів, сріблярів, іконописців та живописців;

2) для дрібних торговців і ремісників.

На 3 гільдії купців поділила “Інструкція Московського купецтва старшинам і старостам” від 19.01.1742 р. Аналіз пізніших документів свідчить: хоча термін “купецтво” й почали широко використовувати, купці як соціальна група не мали чітко визначеного правового статусу, і урядовці їх часто приписували до загальної маси посполитих. До 1775 р. не існувало вагомих правових підстав вирізняти купців з-поміж інших “обивателів”, оскільки ці нормативно-правові акти не були чинними на території України, яка зберігала обмежену автономію (лише 15.07.1754 р. було ліквідовано прикордонні митниці, а 10.11.1764 р. скасовано гетьманство). Російських купців обкладали митом нарівні з чужоземними, а українським було заборонено вільно торгувати в Російській імперії¹⁷.

На українських землях, які ввійшли до складу Російської імперії, юридичне оформлення гільдійського купецтва як окремого стану відбулося після маніфесту Катерини II від 17.03.1775 р., що вийшов під назвою “Грамота на права і вигоди містам Російської імперії”. Цей документ містить городові положення, регулює правовідносини між жителями міста та місцевими органами влади, встановлює поділ купецтва на три гільдії. Так, пп. 92–101 мають загальний характер, а пп. 102–107 – спеціалізований – характеризують права та вигоди купецтва першої гільдії¹⁸. Відповідно до положень зазначеного документа, в основу юридичного виокремлення був покладений не спадковий, а майновий принцип. До I-ї гільдії зараховували усіх місцевих обивателів, незалежно від віку та статі, які оголосять про капітал від 10 до 50 тис. рублів. Списки гільдії формували на основі суми заявленого капіталу у порядку зменшення. Представники I-ї гільдії мали виняткове право торгувати як оптом, так і в роздріб, імпортувати та експортувати продукцію для продажу, володіти заводами та фабриками, морськими судами, переміщатися містом каретою, запряженою парою коней. Також купців I-ї гільдії звільняли від тілесних покарань. Всі купці підлягали занесенню до 2-ї частини Городової обивательської книги (р. В, п. 64), а купці I-ї гільдії могли бути внесені і до частини 5-ї у розділ “Імениті городяни”, як оптові торговці або ж власники кораблів (р. В, п. 67). Крім того, всі заявлені капітали необхідно було підтвердити. Сенат поклав обов’язок оцінювання майна на самих купців, а також заборонив приймати доноси чи провадити слідство у справах, пов’язаних із заниженням вартості чи приховуванням майна. До гільдій записували лише чоловіків, які зобов’язувалися сплачувати збори у розмірі 1% від суми заявленого капіталу; за дітей, які мешкали разом з ними, купці податку не платили. Дорослі діти, які “відокремилися”, могли записатися до купецтва лише зі своїм власним капіталом або переходили до міщанства. Удови купців, які продовжували справу чоловіка після його смерті, отримували ті ж самі права, що й купці чоловічої статі. Таким чином було закріплено майновий характер купецького стану. Згідно з Указом Сенату від 19.09.1776 р. “О сборе рекрутов с 500 душ по 1 человеку” гільдійському купецтву надано право відкupu від рекрутчини за умови сплати 1% з капіталу та спеціального збору – 360 руб. за кожного рекрута¹⁹. Протягом 1775–1785 рр. розподіл купецтва на гільдії юридично оформився. Завершальним етапом формування відносно стійкого купецько-

¹⁷ Панченко А. Формування купецьких гільдій у Російській імперії в 1775–1785 рр. / Панченко А. / Проблеми законності. – Вип. 121. – 2012. – С. 233.

¹⁸ Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. – СПб.: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. В 48 т. Т. 22 (1784–1788) – С. 358–369 [Ел.джерело]. – Режим доступу: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php – Назва з екрана.

¹⁹ Панченко А. Формування купецьких гільдій у Російській імперії в 1775–1785 рр. ... – С. 235.

го прошарку став царський указ від 23.02.1786 р., який зобов'язував усіх, хто обрав купецький стан, переселитися до міста. Ці зміни стимулювали розвиток нормативно-правової бази: було розроблено законодавчі засади функціонування державних банків, пізніше – приватних фінансових установ; регулювалися питання виконання довгострокових кредитних зобов'язань, поручительства і процедур повернення боргів, примусового виконання договорів; поступово отримували законодавче закріплення звичаї ділового обороту; розроблено “Устав купеческого водоходства” від 23.11.1781 р.

Реалізація реформ 1775 і 1785 рр. створила інституційні й правові передумови для економічної та юридичної консолідації купецтва, яке здобуло гарантоване законом право на власність і особисту свободу, обмежене самоврядування, а також низку привілеїв за економічний успіх. Унаслідок цих реформ купецтво стало не тільки найбільш економічно спроможною частиною торгово-промислового населення, а й привілейованим після дворянства та духівництва станом²⁰.

Ідею посилення ролі купецтва у становій ієрархії відображено в маніфесті від 01.01.1807 р. “Про дарування купецтву нових вигод, відзнак, переваг і нових способів до розповсюдження й посилення торговельних підприємств”²¹. Цим документом регулювалася діяльність купецьких товариств – “торгових домів” (р. 1, ст. 1). Зокрема, товариство могла створити група купців, що належали до однієї гільдії. Таке товариство користувалося усіма торговими правами своєї гільдії, але зобов'язувалося надати Магістрату та Думі виписку, що підтверджує створення товариства й містить пункти про обсяг вкладеного капіталу, обраного керівника та його членів (р. 1, ст. 2–5). Ще з 1802 р. російське дворянство набуло купецьких прав, а саме “зовнішнього оптового торгу”. Цим маніфестом їм надано право створювати чи вступати в товариства, попередньо записавшись у гільдії – першу чи другу, сплачувати з капіталу встановлений податок і нести “міські повинності” (р. 2, ст. 6–7). Крім того, четвертий розділ цього закону обмежував компетенції купця. Купцями вважали оптових торговців Російської імперії, також судовласників та банкірів.

До державних підрядів і відкупів нині допускали купецтво залежно від заявленого капіталу. До підряду чи відкупу, де річна сума перевищувала 12 тис. рублів не допускали купців III-ї гільдії, а де перевищує 50 тис. – купців II-ї гільдії. Дійсних купців I-ї гільдії стали називати першостатейними. Купець, який поєднував торгівлю оптом і вроздріб не належав до першостатейного купецтва. З представників усіх трьох гільдій зняли рекрутську повинність. Купецтву I-ї гільдії відтепер надавали право їздити у кареті, запряженій парою або четвіркою коней, а першостатейному купецтву дозволяли з'являтися при дворі та носити шпаги. Утім, щоб не змішувати різномірні поняття, купці втратили право іменуватися почесними громадянами міст (р. 4, ст. 15–19).

Положення маніфесту 1807 р. були розвинуті в “Додатковій постанові про влаштування гільдій і про торгівлю інших станів від 14.11.1824 р.” Тим, хто не менше 12 р. перебував у першій гільдії, дозволяли отримувати звання “комерції радника”. Наступні суттєві зміни пов'язані з реформаторською діяльністю Олександра II. Законодавством 1860-х рр. було ліквідовано станові обмеження в торгово-промисловому підприємстві, позаекономічні перешкоди для вступу до купецького стану. Згідно з положенням від 01.01.1863 р. “Про збори та право торгівлі та інші види промислів” та уточненнями, внесеними законом від 09.02.1865 р., купцями ставали всі, хто сплатили патентні та білетні торгово-промислові збори, також ліквідовано III-тю гільдію. Ці зміни були покликані зміцнити купецтво як стан, очистити його від сторонніх елементів²². Наступні правові зміни торкнулися купецтва після прийняття “Положення про

²⁰ Донік О. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.)...

²¹ Полное собрание законов Российской империи... Т. 29 (1806–1807). – С. 971–979. [Ел. джерело]. – Режим доступу http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php – Назва з екрана.

²² Донік О. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.)... – С. 235.

державний промисловий податок” від 09.06.1898 р., яке набуло чинності з 01.01.1899 р. Суть положення полягало у тому, що відтепер оподаткуванню підлягало підприємство, а не його власник, оскільки право займатися промисловою діяльністю перестала залежати від того, до якої гільдії належав купець, а надавалося спеціальним свідоцтвом. Таким чином, станові за-сади в сфері підприємництва ліквідували.

Можна й далі цитувати закони Російської імперії, але навряд чи щось принципово зміниться: навряд чи нефахівець усвідомить особливості купецького стану, їхнього суспільного статусу, з іншого боку в музейній експозиції витяги із законодавства нікого не зацікавлять, а скласти повноцінне уявлення про Київ XIX ст. не можливо без згадки про купецтво. Тим не менш, про купців найчастіше говорять у контексті філантропічної діяльності, що є традиційним історіографічним сюжетом. Утім серед праць як російських, так і українських істориків домінує наголос на позитивному значенні благодійності підприємців та наголос на позитивних рисах цього суспільного тренду тих часів²³. До серед. XIX ст. імперське підприємництво (купецтво) не виходило за межі традиційної станової етики. У цьому контексті й вирішували питання про обов'язок перед суспільством та соціальне служіння. Внаслідок інтенсифікації капіталістичного індустріального розвитку підприємництво претендувало на все більший вплив і вводило у сферу своїх ділових інтересів все ширші прошарки населення та соціальні сфери. Але що більший соціальний резонанс викликала ділова активність, то більшим був опір суспільства, який змушував купців вживати заходів для підвищення свого соціального статусу і престижу.

Ілюстрацією розуміння частиною буржуазії необхідності дбати про громадські інтереси вважають вже хрестоматійні слова І. Бродського: “Я даю не тому, що мені хочеться давати, а тому, що я розумію, що треба й необхідно давати”. Але ці слова радше свідчать про розуміння глибини соціальних протиріч і негараздів, а також про самотність підприємців у прагненні вирішити ці проблеми. Водночас участь у добродійній діяльності підприємців стала престижною моделлю публічної активності. Значну частину своїх гігантських капіталів Л. Бродський спрямовував на благодійні цілі: утримував (разом з братом) Єврейську лікарню, спорудив хоральну синагогу та єврейське міське училище. Проте Л. Бродський не обмежувався єврейською громадою: місто завдячує йому, наприклад, Бактеріологічним інститутом та Бессарабським критим ринком. Лазар Ізраїлевич брав участь у розширенні Подільської жіночої гімназії та університетських клінік, створенні Художньо-промислового музею, будівництві Політехнічного інституту та Троїцького народного дому, був почесним та дійсним членом кількох благодійних товариств.

Купці, зокрема II-ї гільдії, відігравали значну роль у місті, хоча б тому, що могли бути обраними гласними до міської думи. Так, проведення виборів 1870 р. покладалося на управу старої думи, яка власне складала списки виборців. Згідно з цими даними, купці становили 3,4 % населення м. Києва. 1897 р. їх вже було 2,1%²⁴. Уже перші вибори продемонстрували конкуренцію між гласними та їхню боротьбу за більшу кількість думських мандатів. Одним із її проявів стали скарги до губернатора. У тому ж 1871 р. було подано скаргу на порушення під час голосування. Проведене розслідування виявило, що її ініціював колишній міський голова Ф. Войтенко, купець I-ї гільдії, навколо якого згуртувалися члени колишньої думи та ремісничої управи, котрі прагнули і надалі контролювати стан міської торгівлі, а тому губернатор не надав їй важливого значення²⁵.

²³ *Водотика Т.* Соціальна ціна та соціальна відповідальність: підприємницька благодійність у другій половині XIX ст. ... – С. 19–31.

²⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Киевская губерния. Т. 16. – СПб.: Изд-во Центр. стат. ком-та МВД, 1904. – С. 1–310.

²⁵ ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 103. – Спр. 81. – Арк. 32–34 зв., де зазначено “...как выборы гласных так и членов управы настолько удовлетворительны, что не представляют желать лучшего”.

Для будь-яких виборів одним з найважливіших показників є явка. На виборах 1871 р. вона була низькою, особливо серед купецтва. Утім, купецтво активно залучалося власне до формування Київської міської думи. Так, серед 72 гласних 20 були купцями і загалом цей прошарок київського населення набрав своєї ваги, що особливо проявилось на виборах 1875 р., де їхня кількість зросла до 46 мандатів.

Вважаємо за потрібне розповісти про деяких купців, які входили в Думи. Так, М. Чоколов походив з купецької родини, був київським купецьким старостою, з 1883 р. його неодноразово обирали до міської думи. У 1902–1906 рр. член міської управи, відповідав за будівельну справу (на посаді, аналогічній теперішньому головному архітектору міста). Діяльність Чоколова оцінювали суперечливо. Сучасники звинувачували його у зловживанні посадовим становищем, відсутності культури, реакційних суспільних поглядах. Водночас користь його громадської діяльності незаперечна. Зокрема, Микола Іванович опікувався комерційними навчальними закладами, був віце-головою Товариства поширення комерційної освіти у Києві, одним із засновників Товариства просвіти і грамотності. У 1896–1905 рр. надавав організаційну й матеріальну допомогу Артїлі київських робітників у заснуванні та забудові робітничого селища, відомого під назвою Чоколівка²⁶.

Важко уявити Київ імперської доби без торгівлі й купецтва. Такою ж мірою діяльність купців відобразилася на “життєдіяльності міста в цілому”. З огляду на це, неможливо не згадати цей стан у музейній експозиції. Утім обмеженість джерельного матеріалу змушує шукати нові підходи до опрацювання наявних, аби якомога повніше вивчити, зрозуміти та відповідно представити купецтво.

²⁶ Кальницький М. Капиталы Бродских и теперь служат столице / Кальницький М. // Киевские ведомости. – 1995. – 25 лютого.